

Митра Рељић, *Српска гробља на Косову и Метохији: унишћена споменичка и језичка баштина*
(Матица српска, Архив Косова и Метохије и Дом културе Грачаница; Нови Сад – Приштина – Грачаница 2025; друго, проширено издање; 598 стр.)

Од памтивека, код многих народа посебно се поштовао култ мртвих, и у вези с њим, сахрањивање мртвих и неговање гробља као светог места. Прве облике правне заштите гроба и гробница регулише римско право. Кривично дело *violatio sepulcri* (повреда гроба), кажњавано је високим новчаним казнама а у тежим случајевима и смртном казном, по службеној дужности или приватном тужбом. Током историје правна регулатива и институционална заштита гробља у свету постала је цивилизацијска тековина. У Републици Србији кривично дело *Повреда гроба* подразумева неовлашћено прекопавање, рушење, оштећење или грубу повреду гроба или другог места где је преминули сахрањен. Спада у групу кривичних дела против јавног реда и мира и њиме се примарно штити поштовање покојника и њихов спомен, али и чланови породице и пријатељи од душевних патњи, повреде верских осећања, обичаја и моралних норми, као и јавност коју овакво дело узнемирава и саблажњава. Санкционисано је чланом 354 Кривичног закона: „Ко неовлашћено прекопа, разруши, оштети или грубо повреди гроб или друго место у којем се умрли сахрањује, казниће се новчаном казном или затвором до 3 године. Иста казна прописана је и за особу која неовлашћено уништи, оштети, уклони или грубо повреди надгробни споменик или друго обележје умрлом лицу. Уколико су овим делом остварена обележја неког тежег кривичног дела, учинилац ће се казнити за то теже кривично дело”.¹

На територији Косова и Метохије не постоји јединствен годишњи извештај ни јединствена статистика о тачном броју осуђујућих пресуда и новчаних казни за оштећења гробља. Број оваквих казни је релативно мали у односу на учесталост инцидената

и евидентно стање на терену, а регистрирани случајеви решавају се кроз привођење и подношење кривичних пријава за дело „Оштећење гробља или посмртних остатака”. Још 2011. године мисија ОЕБС-а (OSCE) је проценила да су бројна гробља девастирана 1999. и 2004. године, да су последице оштећења још увек видљиве јер су надгробни споменици срушени или девастирани, те да је од укупно 392 православна гробља у свим деловима Косова (осим северног дела) 229 у лошем или врло лошем стању а да је само 46 у врло добром стању. У већини општина на Косову и Метохији обавеза одржавања гробаља је предвиђена статутном, али ретко која општина издваја константна средства за ту намену... Уништавање српских гробља на Косову и Метохији се, међутим, наставило до данас. И после 27 година од рата, евидентирају се инциденти. Између осталих, 13. децембра 2025. порушени су надгробни споменици породице Јаковљевић на Новом православном гробљу у Племетини код Обилића, 11. септембра 2025. оскрнављена је једна од две капеле на Православном гробљу у Приштини, 8. фебруара 2026. на Српском гробљу у Скуланеву код Липљана поломљена је ограда, оскрнављен гроб недавно преминулог Ивице Талића и однета српска застава, на Православном гробљу у Ораховцу су ломљени и скрнављени крстови од 2022–2025, док је у Косовској Митровици преко Старог гробља изграђен пут.

Посматрајући доступне податке о тешком стању српских гробља на Косову и Метохији, могао би се испрва стећи утисак да је оно последица стихијског уништавања још од 1999. године, које је кулминирало током погрома 2004. Међутим, детаљнијом анализом извештаја појединих стручњака, посебно веома опсежног и детаљног истраживања проф. Митре Рељић, постаје јасно да је реч о континуираном, систематском и организованом уништавању српског културно-историјског наслеђа. Почев од НАТО бомбардовања

¹ *Службени гласник Републике Србије*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 и 94/2024.

појединих гробљанских локација, а затим и вандалским оштећењем и девастирањем гробља у градским срединама, посебно у напуштеним српским селима у албанском окружењу, све до мере потпуног затирања његовог постојања (преоравањем, закопавањем, поплочавањем и претварањем у депонију). Само почивање мртвих на простору Косова и Метохије, њихово бивствовање под надгробном плочом са српским обележјима смета онима који планирано и систематски желе да затру постојање тог имена и тог живота, у садашњем и будућем али и прошлом времену. Стога је ова монографија изузетно значајна из више разлога.

Условљен потребом хитне евиденције овако тешког стања, први и основни значај ове књиге је у памћењу страдања српског народа на простору Косова и Метохије, крајем XX и почетком XXI века, уништавањем његових гробља као његове културне и споменичке баштине. У недостатку озбиљних студија међународних институција надлежних за састављање таквих извештаја (осим оскудних извештаја појединаца и извештаја ОЕБС-а из 2011. године) али и недостатка конкретних и хитних мера заштите и спасавања домаће службе заштите културних добара, ова књига је извештач и сведок погубног вандализма албанских екстремиста. Својом исцрпном фото-документацијом и документационом евиденцијом уништених српских гробља Косова и Метохије (детаљно наведеном у другом делу књиге али и прилозима), сведочи и о страдању споменичке баштине и верских објеката српског (али и других народа) од стране албанских екстремиста.

Ова књига је и документ, потврда и сведочење о животу Срба у претходним вековима на овим просторима, из потпуно другог и често заборављеног угла. Књига, поред евиденције оштећености надгробних споменика, баштини и евиденцију њихове старости, симболике, орнаментисаности крстова, форме, боје и материјала вертикалних камених белега, хоризонтаних плоча и симболичких ознака, мотива и знамења, заветне везе предака, па и паганског наслеђа, материјалних могућности и социјалног статуса породица.

Значај ове монографије је и у евиденцији споменичке језичке баштине која је сачувана од потпуног уништења. Језик је увек био историјски документ постојања народа, његовог живота, размишљања, уверења, веровања, његових обичаја и традиције. У виду

података са надгробне плоче али и епитафа, који чине мали али посебан прозор у живот почившег у виду стиха, цитата или посвете у част преминуле особе. Анализом епитафа може се утврдити и стање духа појединца али и дух времена у коме се живело, као и значај појединца за окружење, његово порекло, захвалност породице, потреба покојника да буде сахрањен на тој земљи, духовност покојника и његове породице.

Посебна пажња у монографији посвећена је језику споменичких натписа. Ауторка предочава доминантну ћирилку грађију: „На отприлике хиљаду натписа долазе тек два-три исписана латиницом”... „уз спорадично јављање појединих елеманата предвукоске редакције писма”. Ауторка наводи да је присутан народни говор, као и (стерео)типичност текста, претежно кратка форма... Књига се бави анализом фонетско-фонолошког, морфолошког, синтаксичког нивоа натписа и правописним неправилностима. Према напмени ауторке, системска теренска истраживања ономастичког материјала на простору Косова и Метохије започета су 1975. у околини Дечана према писменим инструкцијама Павла Ивића. Књига баштини списак и анализу имена, презимена, надимака, па и занимања, наведених на надгробним споменицима. Анализом презимена дат је допринос праћењу структуре становништва, идентификацији читавих породица и њене бројности по подручјима. Ауторка се оградају од прецизирања учесталости појединих презимена у случају када је у посматраном подручју већ затечен велики број срушених и земљом прекривених споменика. С друге стране, анализа и попис имена, пружа посебан поглед на присутност хришћанских, календарских народних, имена словенског и несловенског порекла. Овај рад омогућава допуну *Речника личних имена код Срба* ауторке Милице Грковић, јер открива још 65 имена (31 мушко и 34 женска) која *Речником* нису обухваћена.

Проф. др Митра Рељић, истраживач, аутор и приређивач ове монографије, приступила је педантно, прецизно и предано истраживању, систематизацији података и приређивању књиге. Предговором објашњава мотивацију и лична искуства са којима је приликом истраживања била суочена, уводећи читаоце у структуру истраживања и изнетих података, али и измена које су настале проширеним издањем. Обимни подаци и фото-документација уништених споменика и споменичких

натписа на гробљима Косова и Метохије сложени су и приказани по општинама. Она дефинише злочин, мотивацију починилаца, одлике континуитета вршења, те удруженост с другим врстама злочина према Србима на Косову и Метохији. Подсећа и на излагање министра иностраних послова Републике Србије, на седници Савета безбедности УН, 21. августа 2015, да „на више од 50 српских гробаља не постоји ниједан читав споменик”. Ауторка набраја и пропусти српских власти, непредузимањем потребних радњи да се одлучно и упорно захтева обустављање свих ових облика вандализама, утврди затечено стање и предузму озбиљнији покушаји да се гробља обнове. Притом, уверена да пред призорима страдања и вандализма према православном, али и католичком и јеврејском споменичком наслеђу, народи многих земаља, упркос политици својих влада, не би остали равнодушни и пасивни. Проф. Рељић на крају свог истраживања закључује да „уништавање српских гробаља на Косову и Метохији, по размерама, бруталности и систематичности, превазилази досад забележене појаве те врсте”. Напомиње и да је овом књигом обухваћен само мали део уништеног споменичког наслеђа на српским гробљима Косова и Метохије, те да би за обухватније представљање било потребно десетине томова. Такође и да је циљ овог истраживања указивање на неповратно изгубљено језичко и ономастичко богатство, и подстицање сваког стручњака да по мери своје струке и својих могућности „учини све да се та реалност измени”. На питање зашто нам их затиру, одговор проф. др Митре Рељић је јасан: „Гробља су најпоузданији сведок вековног трајања српског народа на Косову и Метохији и најважнија тапија српског идентитета косовско-метохијског простора”.

Свако ко буде проникао у садржину ове књиге осетиће дивљење посвећености

ауторке овако обимном, дугогодишњем и одговорном послу, али и снази коју је имала да се током целог истраживања, у тишини и небезбедности девастираних гробаља, избори са личном тугом и суочи са последицама и размерама мржње и вандализма према мртвима и споменичким обележјима умрлих.

Читалац ове монографије не може да не буде дубоко ганут тешким стањем српских гробаља на Косову и Метохији, призорима најтежег уништавања, затирања и нестајања. Али и да се запита шта смо све и зашто, као народ, пропустили да учинимо да се оволика штета, ако не предупреди а оно бар умањи. Размера и тежина косовско-метохијског страдања, личног, националног и културног, можда могу да оправдају немогућност народа да правовремено заштити и ове облике споменичког наслеђа али не могу нас, као народ, трајно амнестирати памћења и обавезе стараша и о гробљима почивших предака – чувара личног, верског и националног идентитета, историје, трајања и славне прошлости.

Да није велика потреба да се ова књига објави узрокована алармантном ситуацијом и високим степеном страдања народа и културне баштине на Косову и Метохији, да није вандализам начинио ненадокнадиву штету по културно и споменично наслеђе Срба, анализа гробљанског културног наслеђа на Косову и Метохији била би веома занимљиво и драгоцено документовање трајања српског националног и верског идентитета. Све што је тај потпуни приказ оштетило или затрло, неповратно га је бацило у заборав. Стога је ова монографија подухват вредан дивљења и захвалности. У име прошлости и почивших који су ту прошлост и сахрањени чували, и зарад будућности коју смо, упркос искушењима, дужни да сачувамо.

Лела Марковић, Београд